

Siyaset Felsefesinde Bir Uğrak: Louis Althusser

A Moment In Political Philosophy: Louis Althusser

ÖZET

Yapısalcılık akımının felsefe dünyasındaki öncü ismi Louis Althusser, Avrupa marksizminin önemli düşünürlerinden biridir. Michel Foucault, Pierre Bourdieu, Alan Badiou, Jacques Derrida gibi çağdaş düşünürlerin önce derinden etkilendiği, sonra koptuğu bir filozof olarak Althusser, klasik Marx metinlerine tekrar dönerek, onları yeniden okur ve epistemolojiden topluma, toplumdan toplumsal değişim, tarih ve devlet problemleri üzerinde yeniden düşünülmesini sağlayan zengin bir literatür yaratır. Düşünürün siyaset bilimine kazandırdığı birçok kavram, zaman zaman yaratıldıkları anlam bağlamından kopuk biçimde, zaman zaman da doğdukları bağlamda halen kullanılmaktadır. Althusser'in etkisinin uzun yıllar önce sönümlendiği iddiası ile günümüz dünyasını anlama ve açıklamadan çok uzak olduğu iddiasının her ikisinin de haklılık payı olmakla birlikte, siyaset bilimi literatürünün ideoloji, devlet ve devletin ideolojik aygıtları, altyapı-üstyapı sorununda maddilik problemi, çelişki ve üstbelirlenim gibi meseleleri ve birçok kavramı Althusser'e borçlu olduğunu söylemek mümkündür. Bu bağlamda bu çalışma Althusser'in siyaset felsefesinin merkezî sorun alanları olarak ideoloji, devlet, sınıf ve devrim çözümlemelerini tartışmaktadır. Tartışma yöntem olarak öncelikle filozofun düşüncelerini inşa ettiği epistemolojik temelleri ortaya koyarak başlamakta, daha sonra siyaset felsefesinin temel sorunsalları ile devam etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Louis Althusser, yapı, devlet, ideoloji, sınıf

ABSTRACT

Louis Althusser, the philosophical figure of the structuralist movement, is one of the most important thinkers of European Marxism. As a philosopher who was deeply influenced and later broken away from contemporary thinkers such as Michel Foucault, Pierre Bourdieu, Alan Badiou, and Jacques Derrida, Althusser revisits and rereads classic Marxist texts, creating a rich literature that fosters a rethinking of issues ranging from epistemology to society, and from society to social change, history, and the state. Many concepts that the thinker brought to political science are sometimes used in the context in which they were born, sometimes detached from the context in which they were created. While there is some truth to both the claim that Althusser's influence faded many years ago and the claim that he is far from understanding and explaining today's world, it is possible to say that political science literature owes issues such as ideology, the state and its ideological apparatuses, the problem of materiality in the infrastructure-superstructure problem, contradiction and overdetermination, and many concepts to Althusser. In this context, this study discusses Althusser's analyses of ideology, state, class, and revolution as central areas of political philosophy. The discussion begins by presenting the epistemological foundations upon which the philosopher constructed his thought and then proceeds to explore the fundamental problems of political philosophy.

Keywords: Louis Althusser, structure, state, ideology, class

GİRİŞ

E.P. Thompson (2004) İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu kitabını 19. Yüzyılda bir ipek dokuma işçisinin söylediği bir şiir ile sonlandırır. Şiirin söylendiği yıllar kapitalizmin beşiği olan İngiltere'de işçi sınıfının doğup büyüdüğü, örgütlendiği yıllardır. 19. Yüzyıl başlarında makine kırıcılar hareketi ve 19. Yüzyıl ortasında yiyecek isyanları ile sermayeye korku salınmış (Price, 2000), Chartist hareketle işçilerin siyasal haklarına kapı açılmıştır (Tiyek, 2025). O yıllarda Marx'ın Avrupa'da dolaştığı haberini verdiği "heyula" (Marx ve Engels, 2008) işçi sınıfının bu örgütlü hareketidir. Marx'a devrim hayali kurduran işçi sınıfı hareketi, uzun yıllar devrim heyecanını canlı tutmuş, ancak daha sonra Avrupalı burjuvaziden koparılan tavizlerle kısmen sistemle uyumlu bir hareket halini almıştır. Bununla birlikte sosyalist devrim tahayyülü sona ermemiş, Lenin'in 1917 Ekim devrimi ile Rusya'da gerçekleşmiştir. Ancak

Selcen Kök¹ 

How to Cite This Article

Kök, S. (2025). "Siyaset Felsefesinde Bir Uğrak: Louis Althusser", International Academic Social Resources Journal, (e-ISSN: 2636-7637), Vol:10, Issue:6; pp:602-608. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.18078156>

Arrival: 10 November 2025
Published: 28 December 2025

Academic Social Resources Journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Tezgahımın düzeni tümüyle bozuldu,

Kasnaklarımı şimdi kurtlar yemiş.

...

Çarkım şimdi bir tüyü bile döndürmüyor,

Mekiğim kırık, cam ipliğim tükenmiş.

19. yy. bir İngiliz şiiri

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Kamu Yönetimi Bölümü, Siyaset ve Sosyal Bilimler Anabilim Dalı, Kahramanmaraş, Türkiye.

yeni kurulan bu sosyalist devlet yapılanması eşitlikçi, sınıfsız, sosyalist bir düzen değil, en nihayet totaliter bir devlet yaratmıştır.

1930’lu yıllara kadar kendini tekrarlama döngüsüne giren marksist düşünce, Hegel yorumları etkisiyle yeni bir teorik perspektife kavuşmuş, Antonio Gramsci’nin açtığı yeni tartışma ve yarattığı kavramlar ile zenginleşmiştir. Marksizmin Hegel yorumu, kendini otoriteryanizm karşıtlığıyla kuran Frankfurt Okulu ile sürmüştür (Heywood, 2011: 146). Aynı yıllarda Fransız marksizminin ciğerleri de Jean Paul Sartre’in yabancılaşma ve özgürleşme bağlamı varoluşçu marksizmi sayesinde derin bir nefes almışken, öte yanda öznenin sırtındaki devrim yükünü alacak yeni bir akım gelişmeye başlamıştır (Anderson, 1986). Bu akım yapısalcı düşüncedir.

Anthony Giddens’in (2013) “ölü düşünce geleneklerinden biri” ve Daniel Bensaid’in (2010) “ilga edilmiş bir düşünce” olarak işaretlediği yapısalcılık akımı, ilk olarak Claude Lévi-Strauss ile antropoloji biliminde görülmüştür. 1960’larda ortaya çıkan bu yeni toplum kuramına göre özneye ister bireysel ister kolektif olsun, kurucu değil kurulan bir konum verilmektedir. Anti-hümanizm olarak adlandırılan bu bakış açısı yapısalcı düşüncenin belirleyici özelliklerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır (Callinicos, 2004: 397). Anti-hümanist toplum kuramını oluşturmak için yapılan en sistematik girişim Louis Althusser’den gelmiştir ve bu, onu siyaset felsefesinde yapısalcılık akımının öncüsü haline getirmiştir.

Louis Althusser, klasik Marx metinlerine tekrar dönerek onları yeniden okur. Bu okumalar onu öncelikle çağdaşı olan Hegel etkisindeki Marx yorumları ile hesaplaşmaya yöneltmiştir. Bu çaba bir yandan onu döneminin Marksist yorumcularından ayırırken, öte yandan adeta kendinden sonraki “post-” düşünürlerin yürüyeceği yeni yollar açmıştır. Böylelikle epistemolojiden topluma, toplumdan tarih, devlet ve devrim problemlerine değin pek çok konu üzerinde yeniden düşünmeyi sağlayan zengin bir literatür yaratmıştır. Bu bağlamda çalışma Althusser’in siyaset felsefesinde hala etkisini izleyebildiğimiz bir uğrak olduğu kabulü ile, düşünürün yürüttüğü tartışmaların ve kurduğu kavramların izini sürmekte, epistemoloji, toplum, ideoloji ve devlet, sınıf ve sınıf mücadelesi, devrim tartışmalarını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

ALTHUSSER’DE EPİSTEMOLOJİ PROBLEMİ

Bir filozof olarak Althusser’in toplumsal ve siyasal düşüncelerini anlayabilmek için, ilkin onun bilgi teorisini ortaya koymak gerekmektedir. Düşünürün epistemolojik duruşu özellikle ampirik bilgi teorisiyle girdiği sert tartışmalar sonunda şekillenmiştir. Althusser tartışmalarını başta ifade edilen Marx metinlerinin okunuşu aracılığıyla ortaya koymaktadır. Marx’ın epistemolojik çizgisini dönemlere ayıran² Althusser’e (2002) göre Marx, 1845’te ideolojik düşünceden bilimsel düşünceye sıçramasını sağlayan bir kopuş yaşamıştır. Bu kopuş döneminden sonra kaleme alınan, Marx’ın bilimsel devrimci düşünce pratiğini ortaya koyan eseri Kapital’i tartışma nesnesi yaptığı Kapital’i Okumak (1995) adlı eserinde Althusser, bize hem Marx’ın hem de kendisinin epistemoloji evrenini sunmaktadır. Daha sonra düşünürün epistemolojisi ile, onun üzerine kurduğu bilim, sanat ve siyasete ilişkin felsefesini okumaktayız. Bu bağlamda Althusser’in zaman zaman Marx analizi yaparken dolaylı olarak, zaman zaman da doğrudan olmak üzere kendi epistemolojik inşa sürecini ortaya koyduğunu görmekteyiz (Althusser, 2012: 4-40; 2016: 130-152).

Althusser’e göre Marx, Quesney, Smith, Ricardo gibi klasik ekonomi-politikçi düşünürlerin eserlerini okurken onların görüp de görmezden geldiği fenomenleri görmüş ve Kapital’de onları ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Buna göre aslında artı değer olarak var olan bir fenomen o düşünürler tarafından da bilindiği halde hiçbir zaman dile getirilmemiş, rant, faiz, kar biçimindeki görünümünden söz edilmiş, dolayısıyla asıl var olan fenomen ortaya konulmamış, görmezden gelinmiştir (Althusser, 1995: 35-51).

Althusser klasik ekonomi-politikçilere ilişkin bu saptamasıyla daha sonra Devletin İdeolojik Aygıtları kitabında serimleyeceği ideolojik maskeleye, gizleme mekanizmalarının bilimsel alanda karşımıza çıkan bir başka biçimini ortaya koymaktadır. Ona göre bu mekanizmayı gören ve ortaya çıkaran Marx olmuştur. Klasik ekonomi-politikçilerin “emeğin değeri nedir?” sorusuna verdikleri “emeğin değeri, emeğin idamesi ve yeniden üretimi için zorunlu geçim mallarının değerine eşittir” cevabından hareketle, artı değer ve emek gücü kavramlarının yok sayılması, yasaklanması ya da dışlanması yoluyla gizlendiğini, bastırıldığını iddia eden Althusser’e göre, bu mekanizmanın işlemlerini sağlayan epistemoloji, ampirist bilgi teorisidir. Bu da ancak “diyalektik materyalist bilgi teorisi” ile alt edilebilir (Althusser, 1995: 51-58).

Althusser Devletin İdeolojik Aygıtları kitabında baştan sona karşısına aldığı ampirist ve idealist bilgi teorilerinin bilimsel bilgiye ulaşmayı engellemek için nasıl bir yol izlediğini ve bilgi ve felsefe tarihinin mistifiye edici gizleme mekanizmalarını nasıl yarattığını ortaya koymaya çalışmaktadır. Ona göre ampirist bilgi teorisinde bilgi, özsel olan ile özsel olmayan biçiminde var olan gerçek nesneden, özsel olanın diğerinden ayrılması yoluyla elde edilir. Bu yol idealist bilgi teorisinin de izlediği yoldur. Oysa diyalektik materyalizme göre bilgi, altının çamurdan ayrılması gibi

² Buna göre 1840-1844 Gençlik Eserleri, 1848 Kopuş Eserleri, 1857-1883 Olgunluk eserleri olarak sınıflandırılmaktadır (Althusser, 2002: 45).

bir yöntemle elde edilen bir şey değildir. Çünkü gerçek nesne ile bilgi nesnesi birbirinden ayrı şeylerdir ve bilgi, üretim yoluyla elde edilen ve yapılandırılan bir süreç izler. Bu, yaşamsal bir ayırmadır ve Althusser'in felsefesine göre bilgi, diğerinde olduğu gibi verili değildir, üretilir (Althusser, 1995: 60-100).

Althusser'in çok tartışma yaratan, uzun, sıkıcı, dolambaçlı yollardan yapıldığı için eleştirilen epistemoloji tartışmaları açısından ampirist ve idealist bilgi elde etme süreçleri, bilgi tarihi ve felsefe tarihinin sadece görünür olanı gerçek olarak sunarken, görünmeyen, asıl olan gerçekliği yok sayarak gizleme mekanizmasının işlemesine hizmet eden birer araca dönüştüklerini ortaya koymaktadır.

ALTHUSSER'DE TOPLUM PROBLEMİ

Marx'ın toplumun bireylerden kurulan bir yapı olmadığı görüşüne hak veren Althusser, toplum düşüncesini bu önerme üzerine kurar. Ona göre toplum bir bireyler bileşimi, toplamı değildir; onu oluşturan bireylerin içinde yaşadıkları, çalıştıkları ve savaştıkları toplumsal ilişkiler sistemidir (Althusser, 2004: 40). Bu bağlamda Althusser toplumu incelerken yöntem olarak Marx'ı takip ederek var olan toplumsal ilişkiler sistemini ele alır. Buna göre toplum tarihsel bir sonuç olarak yani bir tarih tarafından üretilmiş bir sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır (Althusser, 1995: 95). Bu sonuç aynı zamanda kapitalizm öncesi toplum biçimlerini anlamamız için de bize yol gösterici bir niteliğe sahiptir. Şöyle ki; Marx daha önceki toplum biçimlerine ve primitif biçimlere ilişkin bir anlayışa varacaksa, çağdaş toplumun eklemlendirilmiş, hiyerarşikleştirilmiş, sistemik birleşiminin bilgisini anlamamız gerektiğini söylemektedir. Marx'ın çağdaş toplumu hem bir sonuç hem de toplumsal bir beden olarak gördüğünü söyleyen Althusser'e göre toplum, ancak onu var eden ayrımlı düzeyler -ki bunlar üstyapı kurumları olarak bilinen düzeylerdir- tam olarak anlaşıldığında kavranabilecek bir bütündür. Marksist bütünü Hegelci tinsel birlikten doğan bütünden ayırarak yapılandığı Althusser'in karşısına, belli bir tür karmaşıklıkla yapılandırılmış bir toplumsal bütün çıkar. Buna göre bu bütün, ayrı ve görece özerk ve bu karmaşık yapısal birlik içerisinde var olan, özgül belirlenimlere göre birbirine eklemlendirilmiş, son kertede ekonomi düzeyi ya da düzey ve kerteleri içeren bir yapılandırılmış bütünün birliğidir (Althusser, 1995: 137; 2004: 113-117).

Althusser'e göre söz konusu karmaşık bütün, üç temel yapıdan oluşmaktadır. Ekonomi, siyaset ve ideoloji olarak ayrılabilir bu üç yapı, birbirlerine indirgenebilir yapılar değildir (Sunar, 1999: 229). Ekonominin son kertede belirleyici olduğu bu toplumsal bütünü "merkezsiz bütün" ya da "merkezsiz yapı" (Callinicos, 2004: 398) olarak adlandıran düşünür, sosyolojik analizlerini Marx'ın epistemolojik kopuşla yarattığı yeni kavramları kullanarak yapılandırır. Buna göre üretim tarzı, üretici güçler, üretim ilişkileri, altyapı-üstyapı, ideoloji gibi kavramlar yalnız toplumsal formasyonu değil, marksist tarih teorisini de anlaşılır kılmaktadır. Çünkü Althusser'e (2004) göre Marx bu kavramlarla yeni bir bilim yaratmıştır; tarih bilimini...

Althusser için ekonomi ve ekonomiye ilişkin kavramlar yaşamsal öneme sahiptir. Buna karşın toplumsal bütünü salt ekonomiyle açıklamaya kalkışan bütün görüşleri "ekonomizm" olarak niteleyerek karşısına alır. Bir altyapı unsuru olan ekonomiyi temel alıp diğer düzeyleri onun bir görüntüsü olarak ele alan marksist yorumları indirgemeci ve hümanist bulan Althusser, toplumsal bütünün tek bir nedenin basit bir sonucu olarak görülemeyecek kadar karmaşık bir yapı arz ettiğini iddia eder (Sunar, 1999: 226-228).

Toplumsal bütünü üretim tarzı ve üretim ilişkileri kavramları çerçevesinde yapılandıran Althusser, birey-insan problemine de aynı sorunsal çerçevesinde yaklaşır. Başta söylediğimiz toplumun bireylerin bir toplamı olmadığı düşüncesi, düşünürün bireye bakışını açıkça ortaya koyar. Buna göre toplumsal yapıyı kuran üretim ilişkileri öznelerarası ilişkilere indirgenemez, çünkü insan özne olarak bu ilişkilerin yaratıcısı değil taşıyıcısıdır (trager). Daha açık bir ifadeyle insan üretim sistemlerini yaratmaz, tam aksine bu sistemlerin bir işlevidir (Sunar, 1999: 226).

Sorumluluğu öznenen alarak ağırlığı yapının kendisine yükleyen bu bakış, yapısalcı düşünürlere özellikle de Althusser'e karşı sert eleştirilerin geliştirilmesine neden olmuştur.³ Eleştirilerin temelinde, Althusser'in tarihte bireyin rolünü ortadan kaldırdığı, insan eylemini değersizleştirdiği iddiası yer almaktadır. Bu bağlamda Wood'un (2003: 75) açıkça "üretim biçimleri mantığına göre, tarihsel olanın özgüllüğü ve insan eylemi nasıl açıklanacak?" sorusuna Althusserci bir cevap verilecek olursa, bunun insan eylemiyle değil, ancak yapıdan türeyen koşullarla açıklanabileceği görülmektedir. Bu bağlamda Althusser'de özne sorunu tek başına ele alınabilecek bir konu değildir, ancak yapıdan türeyen koşulları içkin ideoloji ve devlet problemleri bağlamında ele alındığında anlaşılabilir bir meseledir.

ALTHUSSER'DE İDEOLOJİ VE DEVLET PROBLEMİ

Althusser'i siyaset bilimi açısından önemli kılan, özellikle ideoloji ve devlet üzerine yaptığı tartışmalar, ortaya koyduğu düşüncelerdir. Bu düşüncelerini en açık biçimde İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları adlı eserinde görmek mümkündür. Buna göre ideoloji, Althusser'in toplumsal yapı analizinde yer alan üç temel düzeyden biridir.

³ Althusser'e karşı getirilen eleştirileri bir araya getiren bir çalışma olarak "Althusser'e Karşı Marks İçin" başlıklı derlemeye (Mandel vd. 2010) ve ayrıca özellikle E.P. Thompson ve Rancier'in Althusser'in özne kavrayışına getirdikleri eleştiriler için "Althusser ve Yeni Marksist Toplumsal Kuram" (Resch, 2014: 240-241) kitabına bakılabilir.

Düşünür ideolojiyi, Marx'ın Alman İdeolojisi'nde tanımladığı anlamda yanlış bilinç (Marx, 1999: 42), bir yanılsama olarak değil⁴, toplumsalın kuruluşu açısından yaşamsal, maddi bir düzey olarak ele alır. Althusser, ideolojinin her toplumun organik bir parçası ve toplumların tarihsel yaşamında özsel olduğuna inanır. İdeolojiler bu anlamda ilkesel olarak bilinçli inançlarla etkili olmayıp, insana dayatılan “yapılar”⁵ olarak düşünülmektedir. Bu bağlamda ideoloji, algılanan-benimsenen-katlanılan kültürel nesnelerdir ve işlevsel olarak, kendilerinden kaçan bir süreçle insanlar üzerinde etkili olurlar (Barrett, 2000:96).

Althusser'e göre ideolojinin kapitalist toplum içindeki önemi ancak yeniden üretim bağlamı içinde anlaşılabilir. Bu anlamda “toplumsal formasyon için yaşamsal öneme sahip üretim ilişkileri nasıl yeniden üretilir?” diğer bir deyişle, “kapitalist toplum kendini nasıl sürekli kılar?” sorularına cevap aramaktadır. Ona göre her toplumsal formasyon var olmak için bir yandan üretirken, diğer yandan üretebilmek için yeniden üretim süreçleri yaratır. Üretim koşullarını yeniden üretebilmek için iki şeyi yeniden üretmesi gerekmektedir; üretim güçlerini ve var olan üretim ilişkilerini. Üretim gücü olarak emek gücü, ücretle yeniden üretilir. Ücret, bir işçinin karnını doyurması, barınması -bir sonraki işgününe hazırlanması, yenilenmesi- yani gücünün yeniden üretilmesi için gerekli olan her şey için kendisine ödenen bedeldir (Althusser, 2000: 18-21).

Althusser için kapitalist toplumun ekonomik düzeyde kendini “ücret”le yeniden üretebildiği, bir cevap olmakla beraber, yeterli bir açıklama değildir. Üretim ilişkileri her ne kadar ekonomik düzeyde üretim ve dolaşım süreci içinde yeniden üretiliyorsa da bu süreç otomatik değildir. Yani, ekonomi kendi kendini ekonomi-dışı faktörlerin rolü olmadan devam ettiremez. Bu noktada ekonominin kendini yeniden üretebilmesi için egemen gücün hem üretim süreci içinde hem de üretimin dışında bazı denetim mekanizmalarına ihtiyacı vardır (Sunar, 1999: 265). Althusser'e göre (2000) hem tarihsel bir sonuç hem de beden olarak kabul edilen kapitalist toplumun kendi varlığının devamı için geliştirdiği bu iki mekanizma, ideoloji ve devlettir.

Gerek Marx'ın metinleri gerekse Lenin'in devlet ve devrim üzerine yazdığı metinler ve onlar üzerine düşünen, yazan birçok marksist yorumcunun ele aldığı biçimiyle marksist geleneğin devlet konusundaki görüşü kesindir; o bir baskı aygıtıdır. Devlet, yönetici sınıfların artı değerini zorla elde edilmesi sürecine boyun eğmesi için işçi sınıfı üzerindeki egemenliklerini güven altına almalarını sağlayan bir baskı makinasıdır (Althusser, 2000: 27). Althusser önce marksist devlet teorisini özetledikten sonra siyaset bilimi açısından çok önemli kendi katkısını ekler. Marksist devlet teorisini dört maddede özetler: 1) devlet, devletin baskı aygıtıdır. 2) devlet iktidarını devlet aygıtından ayırmak gerekir. 3) sınıf mücadelesinin hedefi devlet iktidarını ve bunun sonucunda devlet iktidarını elinde tutan sınıflarca devlet aygıtının kendi hedefleri doğrultusunda kullanılmasıdır. 4) proleterya, var olan burjuva devlet aygıtını yıkmak ve bu ilk aşamada onun yerine başka bir devlet aygıtı koymak ve ileriki aşamalarda radikal bir süreci, devletin yıkılma sürecini başlatmak için devlet iktidarını elde etmelidir. Althusser'in bu marksist devlet teorisine katkısı, Devletin İdeolojik Aygıtları konseptidir (Althusser, 2000: 31).

Devletin İdeolojik Aygıtlarını devletin baskı aygıtından ayıran Althusser, onları “birbirinden ayrı ve özelleşmiş kurumlar biçiminde, dolaysız olarak karşımıza çıkan belirli sayıda gerçeklikler” olarak tanımlar. Bu gerçeklikler; din, eğitim-öğretim, aile, hukuk, siyaset (değişik parti sistemleri), sendikalar, haberleşme araçları (basın, radyo, TV vb.) ve kültürel aygıtlardan (edebiyat, güzel sanatlar, spor vb.) oluşmaktadır. Devletin ideolojik aygıtlarını devletin baskı aygıtından ayıran temel fark, devletin baskı aygıtının zor kullanarak, devletin ideolojik aygıtlarının ise ideoloji kullanarak işlemesidir (Althusser, 2000: 34-35; Carnoy, 2014: 124-128).

Peki devletin ideolojik aygıtları nasıl işlemektedir? Althusser bunu kapitalist toplumlarda kapitalizm öncesi toplumlardaki dini kurumların yerini alan ve devletin en güçlü ideolojik aygıtı olarak gördüğü eğitim kurumunu ele alarak açıklar. Okullarda birçok teknik bilgi, sivil ve mesleki vicdan, ahlak kuralları, yani toplumsal -teknik iş bölümüne saygı kuralları öğretilmektedir ve sonunda da sınıf egemenliğinin yerleştirdiği düzenin kurallarına saygı... Devlet tüm toplumsal sınıfların çocuklarını ana okulundan başlayarak alır ve çocuğun etkilere en açık olduğu yıllar boyunca egemen ideolojiyle kaplanmış becerileri ya da katıksız egemen ideolojiyi (ahlak, felsefe, yurttaşlık eğitimi vb.) tekrarlaya tekrarlaya zihinlerine yerleştirir. Sonra bir noktada dev bir çocuk kitlesi üretim sürecinin içine düşer. Bunlar işçiler ve küçük köylülerdir. Öğrenim görebilecek olanlar kısım kısım ayrılarak yoluna devam eder. Böylece küçük ve orta teknisyenler, beyaz yakalı işçiler, küçük ve orta devlet memurları şeklinde küçük-burjuva tabakaları oluşur. Son bir kısım zirveye ulaşır; yarı-işsiz aydınlar ya da kolektif emekçinin aydınları dışında, sömürü görevlileri, baskı görevlileri ve profesyonel ideologlar... (Althusser, 2000:44). Böylece emek gücünün yeniden üretiminin, yalnızca niteliğinin yeniden üretimi değil, aynı zamanda kurulu düzenin kurallarına boyun eğmesinin de yeniden üretimi sağlanmış olmaktadır. Sonuçta disipline edilmiş, konformist yığınlardan oluşan bir toplum yapılandırılmış olmaktadır.

⁴ Bu tanımı Althusser'in benimsemesi, metnin başında ele aldığımız epistemolojik kopuştan önceki Marx tarafından ortaya konulmuş olmasından dolayı, zaten mümkün görünmemektedir.

⁵ Balibar, Althusser'in Marx için kitabına yazdığı Önsöz'de yapıyı toplumsallığın kökeni olarak bireyi aşan bağların ya da ilişkilerin bileşimi olarak tanımlamaktadır (Althusser, 2002:15).

Adeta bütün yolların kapalı olduğu böylesine bir yapı içinde özne için bir çıkış bulunabilir mi? Althusser bu soruyu hiçbir zaman sormamaktadır ancak devlet içindeki muhtemel mücadelesine inandığı sınıfların bir dönüşümü gerçekleştirebileceğine olan inancı, bize devletin ideolojik aygıtları içinde de bunun –eğer diğerinde mümkünse– mümkün olabileceğinin işaretini vermektedir. Peki tarihi öznesiz bir süreç olarak gören, özneyi egemen ideolojinin yarattığı bir kategori olarak değerlendiren Althusser (20024) için “sınıf” ve “sınıf mücadelesi” ne ifade etmektedir? Ona göre o bir özne değil, devindirici güçtür. Tarihi yapan da öznel değil, bu devindirici güçtür. Yani sınıf mücadelesi...

ALTHUSSER’DE SINIF VE SINIF MÜCADELESİ PROBLEMİ

Tarihsel materyalizm ve diyalektik materyalizmin kalbinin ve merkezinin sınıf mücadelesi olduğunu söyleyen Althusser için sınıf ile sınıf mücadelesi birbirlerinden ayrı değil, birlikte ve tek kategori içinde değerlendirilmelidir. Düşünür bunu ortaya koymak için Marx’ın klasik ekonomi politikçileri okurken yaptığı gibi Kapital’deki *sessizlikleri* okumaya girişir. Ona göre bu *sessizlikler* kapitalist üretim tarzının ekonomi-politiğini anlatmaktadır. Düşünür bunu şöyle okumaktadır; “Altyapıdan işe başlanacak, iş süreci incelenecek, üretici güçler ve üretim ilişkileri birbirinden ayrılacak, meta, para, artı değer, ücret, yeniden üretim, rant, kar, faiz, kar oranının düşme eğilimi vb. analiz edilecek. Kısacası Kapital’de ekonominin yasaları bulunacak. Ve ekonomik mekanizmaların bu analizi bitirildiğinde küçük bir ek getirilecek: Toplumsal sınıflar, sınıf mücadelesi.” (Althusser, 2000: 78). Althusser bu okuma biçimiyle sınıf mücadelesinin Kapital’de küçük bir ayrıntı gibi yer aldığını, ama eleştirel bir okumayla aslında bunun eserin bütününe nasıl yayıldığını, tam da bu olgunun analiz edildiğini, düzenin maskesini indirme girişiminin ortaya çıktığını göstermektedir. Böylelikle Kapital bittiğinde, sınıf mücadelesinin ışığı parlamaktadır.

Kapital’in bu ikinci, eleştirel okumasına göre üretici güçler üretim sürecinde, sömürü ilişkileri olan üretim ilişkilerinin egemenliği altında işletilirler. İşçiler varsa ücretlidirler, yani sömürülenlerdir. Eğer yalnızca emek güçlerine sahip olan ve onu satmak zorunda olan ücretliler varsa, üretim araçlarına sahip olan ve emek gücünü sömürmek, ondan artı değer kazanmak için emek gücünü satın alan kapitalistler de vardır. Uzlaşmaz sınıfların varlığı demek ki üretimin kendinde, üretim ilişkilerinde yatmaktadır. Bu bağlamda üretim ilişkileri üretici güçlere yalnızca onların biçimi olarak eklenen bir şey değildir. Üretici güçleri işletenler emek gücünün en yüksek sömürüsüne yöneldiğinden, üretim ilişkileri üretici güçlerin içine girer. Ve bu, tüm kapitalist üretim sürecine egemen eğilim olduğundan, üretimin teknik mekanizmalarına bağlı olduğunu söylemek gerekir. Üretici güçler, üretim ilişkilerinin yani, sömürü ilişkilerinin hem tarihi var oluş biçimi hem de maddi temelidirler. Bu bağlamda sınıf mücadelesi maddi olarak üretimin kendisine kök salmıştır (Althusser, 2000: 80-81). Althusser bu tartışmayı John Lewis’e cevap içinde tekrarlarken aynı zamanda düşüncelerini de özetler. Ona göre bir toplumda sınıfların varlığı, onların sonradan ayrılmadığını, henüz ortaya çıkarken ayrılmış olarak doğduğunu gösterir. Sınıflara ayrılma sınıf mücadelesinin sonucudur, çünkü sömürünün kendisi sınıf mücadelesidir. O halde sınıflar ve sınıf mücadelesi ontolojik olarak bir ve aynı şeylerdir (Althusser, 2004: 34-36).

Bir baskı aygıtı olarak devlet içinde var olan sınıf mücadelesi, düşünüre göre devletin ideolojik aygıtları içinde de mevcuttur. Bu durumda devletin ideolojik aygıtları eliyle sömürülen sınıflar, ideoloji silahını iktidardaki sınıflara çevirebilir (Althusser, 2000: 37). Bu, devrim demektir. Peki Althusser’de toplumsal değişimin bir devrimle gerçekleştirilebileceği düşüncesinden söz edilebilir mi? Bunu anlayabilmek için yine onun metinlerine dönmek gerekir.

ALTHUSSER’DE DEVRİM PROBLEMİ

Althusser’in teorik metinlerinde doğrudan devrim sorununu bulmak zordur. Ancak Marx’ın “çelişki” ve “üstbelirlenim” kavramlarından hareketle, Marx İçin içinde 1917 Rus Devrimi üzerinden yaptığı devrim analizi, bu konuda açık ve keskin iddialar taşır. Bu metinde, Lenin’in “en zayıf halka” teorisi Althusser için bir atlama tahtası işlevi görmektedir. Burada düşünür tek bir sorunun cevabını arar ve metin boyunca bu cevabın teorisini kurmayı hedefler. Soru şudur: “Devrim Rusya’da niçin mümkün oldu?”

Althusser’e göre devrim Rusya’da, Rusya’yı aşan bir nedenden dolayı mümkün oldu. Çünkü emperyalist savaşın patlak vermesiyle birlikte insanlık, devrimci bir duruma girdi. Emperyalizm yaşlı kapitalizmin barışçı yüzünü altüst etmişti. Sanayi tekellerinin temerküzü, sanayi tekellerinin mali tekellere tabi kılınması, işçilerin ve sömürgelerin sömürülmesini şiddetlendirmişti. Tekellerin rekabeti, savaşı kaçınılmaz kılıyordu. Ama aynı savaş, kalabalık yığınları bitmek bilmez acılar içinde askere alarak katliamların ve tarihin içine fırlatıyordu. Avrupa’daki halk yığınlarının çoğunluğunun sürüklendiği bu sonuç, özellikle Avrupa’nın en geri ülkesinde, yalnızca Rusya’da devrime yol açtı. Neden? Çünkü Rusya emperyalist devletler sisteminde “en zayıf halka”yı temsil etmekteydi (Althusser, 2002: 117).

Althusser bulduğu bu cevabın arkasından zincirin zayıf halkasına bu niteliği kazandıran çelişkileri tartışır. Buna göre bu çelişkileri; feodal sömürü rejiminin çelişkileri, büyük kentlerde ve sanayi bölgelerinde gelişen kapitalist ve emperyalist sömürünün çelişkileri, halkı sömürünün ve sömürge savaşlarının çelişkileri, kapitalist üretim ile

feodaliteye özgü köylerin varlığı arasındaki çelişki ve yalnızca sömürenlerle sömürülenler arasında değil, egemen sınıfların kendi içinde de şiddetlenen çelişkiler olarak sıralamaktadır. Bu çelişkilerin dışında krizin olgunlaşmasını sağlayan yalnız Rusya'ya özgü bir istisnalar demeti, bu tabloyu tamamlayan ögeler olarak göz ardı edilemez öneme sahiptir. Bu özgül ögeler de çarlık baskısının sürgüne mahkum ettiği Rus devrimci seçkinlerinin ilerici karakteri ve sınıf ilişkilerine vurgu yapan 1905 Devriminin genel tekrarı olarak belirtilmektedir. Althusser'e göre bu ögeler sınıf ilişkilerini iyice belirginleştirdi ve politik kitle örgütlenmesinde yeni bir biçimin keşfini sağladı. Buna göre Rusya, o dönemde bağrında taşıdığı çok fazla tarihsel çelişkiyle emperyalist devletler zincirinin en zayıf halkasını teşkil eden hem en geri kalmış hem de en ileri ulustu. Bu, Rusya için kendi aralarında bölünmüş egemen sınıfların es geçemeyecekleri, çözüm de bulamayacakları devasa bir çelişki demekti (Althusser, 2002: 118-138).

Althusser'in marksist sermaye-emek çelişkisinin içinden devrimi mümkün kılan tarihsel çelişkiyi açığa çıkarmasını sağlayan somut koşullar ve biçimler, sermaye-emek çelişkisinin basit değil, bu tarihsellik içinde özgün ve karmaşık bir nitelik kazandığının işaretini vermektedir. Althusser'e göre sermaye-emek çelişkisini özgüleştiren, üstyapı biçimleridir. Bir yandan ulusal geçmişe bağlı olarak, diğer yandan mevcut dünya sistemine bağlı olarak iç ve dış tarihsel durum onu özgüleştiren (Althusser, 2001: 130). Bütün bu çelişki ve özgül koşulları Althusser "tarihsel çelişkilerin birikimi ve şiddetlenmesi" olarak adlandırmaktadır. Genel olarak "çelişki" devrimci durumu tanımlamaya yetse de bu çelişkilerin güçlü anlamda etkin olabilmesi için "koşullar" ve "akımlar"ın öyle bir birikimi gerekir ki -köken ve anlam ne olursa olsun- bunların bir kopuş birliği içinde kaynaşmış olması gerekir. Aksi takdirde sınıflara bölünmüş halk kitlelerinin mevcut rejime karşı genel bir saldırıyla birlikte devrimi gerçekleştirmeleri mümkün olamazdı (Althusser, 2002: 122).

Althusser için koşullar ya da akımlar yalnızca bir görüngü olmaktan çok daha fazla bir şeydir. Üretim ilişkilerinden -ki bu, çelişkinin varlık koşuludur-, üstyapılardan, üstyapılardan türeyen mercilerden ve uluslararası konjonktürden kaynaklanan gerçekliklerdir. Althusser'e göre toplumsal bedenin yapısının ayrılmaz parçası olarak çelişki, koşulları ve yönettiği mercileri etkilediği gibi kendisi de onlardan etkilenir. Buna göre o hem belirleyici hem de belirlenendir. Bu tespit Althusser'i bir başka noktaya taşır; üstbelirlenim kavramına... Bu bağlamda belirleyiciliği ve belirlenliliği ile çelişkinin kendi ilkesi içinde -düşününürün kavramsallaştırması ile- üstbelirlendiği söylenebilmektedir (Althusser, 2002: 123-124). Buna göre her çelişki, marksist tarihsel deneyim açısından ve tarihsel pratikte üstbelirlenmiş bir çelişki olarak tezahür etmektedir. Althusser (2002: 131) bu noktada marksist çelişkinin üstbelirleniminin varlık nedeninin ve içeriğinin ne olduğu sorusunu sorar. Yine bu anlamda marksist toplum kavrayışının bu üstbelirlenim içine nasıl yansıyabileceği sorusunu...

Marx, Hegel'in toplumların somut tarihini, maddi yaşamını bilincin diyalektiğiyle yani bir halkın kendi bilinciyle, ideolojisiyle açıklayan görüşünün tersine, onların maddi yaşamının kendisiyle açıklar. Maddi yaşamı ekonomiyle eşitleyen anlayış -daha önce de değinildiği gibi- asıl olanın ekonomi olduğu, diğer üstyapı kurumlarının onun bir görüngüsünden ibaret olduğu yorumu ile marksizmi ekonomizme indirgemektedir. Bu durumda üstyapılar, ideolojiler, ulusal gelenekler, hatta halkların ahlak ve dini vs. bütünüyle maddi gerçeklikten zuhur etmiş olmaktadır. Buna göre marksist toplum kavrayışının üstbelirlenime nasıl yansıyacağı sorusu bu çerçevede cevaplanabilir. Yani söz konusu tüm yapılar, bir toplumu oluşturan tüm çelişki ve ögeler, üstbelirlenimden yola çıkılarak anlaşılabilir (Althusser, 2002: 142). Buna göre "yapı"daki bir devrim mevcut üstyapıları ve özellikle ideolojileri bir çırpıda değiştiremeyecektir. Değişim ancak üstbelirlenimden güç alınarak yapılabilir. Üstbelirlenim ise gücünü üstyapı ve ideolojilerin değişim sonrasında da kendi varlıklarını sürdürmek için, hatta ikamenin varlık koşullarını bile yeniden yaratacak denli yeterli kararlılıklarından alır. Ayrıca devrimden doğan yeni toplum hem üstyapısının biçimleriyle hem de özgül koşullarla eski ögelerin hayatta kalmasını, yeniden faaliyete geçmesini kısırtabilir. Bu yeniden faaliyete geçme de üstbelirlenimden yoksun bir diyalektikle tam olarak anlaşılabilir (Althusser, 2002: 142). Dolayısıyla yeni durumlarla nasıl baş edileceği bilinemez, yol geliştirilemez. Bu bağlamda çelişkinin, koşulların ve üstbelirlenimin devrimci durum ve sonrasında nasıl etkili olduğu, toplumsal yapıya eklemlenerek onun varoluşunu ve idamesini nasıl etkilediği ancak Althusser'in Marx'tan miras alıp üstbelirlenim kavramı ile geliştirdiği diyalektik yöntem ile anlaşılabilir.

SONUÇ

Althusser teorist açıklama biçimiyle ne kadar eleştirilmiş olsa da marksist literatür ve siyaset bilimine katkıları açıktır. Düşününürün özne-yapı ikiliğini çözmek yerine özneyi ortadan kaldırarak insan eylemini yok saydığına yönelik eleştiriler nispeten doğruluk payı taşımakla birlikte, onun teorik perspektifinden bakıldığında tutarsız değildir. Devrimin sorumluluğunu yalnızca halk kitlelerine yüklememesi ve kitleleri çelişki ve koşullarla örülmüş bir yapı içinde eyleyen taşıyıcılar olarak görmesi, özneyi göz ardı etmeden ancak devindirici güç olarak kavraması, devrim analizinde açıkça görülmektedir. Bu analiz onun eylemi ortadan kaldırdığı iddiasını boşa çıkarmaktadır.

Althusser'in devrim olgusu üzerinden serdettiği düşünceleri, onun daha önce teorik alanda yürüttüğü "yapı" ve "toplum" tartışmalarını, tarihselliğe bağlayarak anlaşılır hale getirmektedir. Bizim için önemli olan bir diğer konu ise, birçok metninde tekrarladığı "ekonominin belirleyiciliğinin son kertede gerçekleştiği" tezinin yine devrim

dolayısıyla açıklığa kavuşmuş olmasıdır. Böylece altyapı kurumu olarak ekonominin belirleyici olmakla birlikte, - belki de- hiçbir zaman tek başına belirleyici olamayacağı ortaya konmuştur. Üstyapı kurumları, ideolojiler, yerel gelenekler, ulusal tarihsel birikim ve uluslararası konjonktür vs. gibi çelişkiler, koşullar ve tüm bunları içine alan üstbelirlenim, bütünüyle gerçek varoluşuyla en az ekonomi kadar belirleyiciliğini korumaktadır.

Düşünürün siyaset bilimine kazandırdığı birçok kavram zaman zaman yaratıldıkları anlam bağlamından kopmuş olarak, zaman zaman ise doğdukları bağlamda kullanılmaktadır. Her nasıl olursa olsun siyaset bilimi literatürünün, ideoloji, devlet ve devletin ideolojik aygıtları, altyapı-üstyapı sorununda maddilik problemi, çelişki ve üstbelirlenim gibi meseleleri ve metinde işlemeye çalıştığımız birçok sorunsalla⁶ birlikte değindiğimiz/değinmediğimiz birçok kavramı Althusser'e borçlu olduğumuz aşıkardır. Onun etkisinin uzun yıllar önce sönümlendiği iddiası ile günümüz dünyasını anlama ve açıklamadan çok uzak olduğu iddiasının her ikisine de hak versek dahi, sadece Foucault, Bourdieu, Badio, Derrida gibi öğrencilerinin yolunu açmış olması bile Althusser'in felsefede hala anlamlı bir yere sahip olduğunu ifade etmek için yeterlidir. Bu bağlamda Althusser'in siyaset felsefesinde, etkisi hem doğrudan hem dolaylı biçimde süren bir uğrak olduğunu söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

- Althusser, L. (1995). Kapital'i Okumak (Çev.: Celal Kanat), Belge Yayınları, İstanbul
- Althusser, L. (2000). İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları (Çev.: Yusuf Alp ve Mahmut Özışık), İletişim Yayınları, İstanbul
- Althusser, L. (2002). Marx İçin (Çev.: Işık Ergüden), İthaki Yayınları, İstanbul
- Althusser, L. (2004). John Lewis'e Cevap (Çev.: Alp Tümerterkin), İthaki Yayınları, İstanbul
- Althusser, L. (2012). Felsefi ve Siyasi Yazılar / Cilt 6 (Çev.: Yağmur Ceylan Uslu), İthaki Yayınları, İstanbul
- Althusser, L. (2016). Filozof Olmayanlar İçin Felsefeye Giriş (Çev.: İsmet Birkan), Can Yayınları, İstanbul
- Anderson, P. (1986). Tarihsel Materyalizmin İzinde (Çev.: Mehmet bakırcı), Belge Yayınları, İstanbul
- Barret, M. (2000). Marx'tan Foucault'ya İdeoloji (Çev.: Ahmet Fethi), Maviada Yayınları, İstanbul
- Bensaid, M. (2010). "Bir İlga Edilmiş Düşüncenin Evrimi". (Ed.: Ernest Mandel vd.). Althusser'e Karşı Marx İçin (Çev.: Osman S. Binatlı), Yazın Yayıncılık, İstanbul, ss.317-367.
- Callinicos, A. (2004). Toplum Kuramı (Çev.: Yasemin Tezgiden), İletişim Yayınları, İstanbul
- Carnoy, M. (2014). Devlet ve Siyaset Teorisi (Çev.: Simten Coşar vd.), Dipnot Yayınları, Ankara
- Giddens, A. (2013). "Yapısalcılık, Postyapısalcılık ve Kültürün Üretimi". (Ed. Anthony Giddens ve Jonathan Turner). Günümüzde Sosyal Teori (Çev.: Ümit Tatlıcan), Say Yayınları, İstanbul, ss. 219-253.
- Heywood, A. (2011). Siyasi İdeolojiler (Çev.: Özgür Tüfekçi), Adres Yayınları, Ankara
- Mandel, E. vd. (2010). Althusser'e Karşı Marx İçin (Çev.: Osman S. Binatlı), Yazın Yayıncılık, İstanbul
- Marx, K. ve Engels, F. (1999). Alman İdeolojisi (Çev.: Kenan Somer), Sol Yayınları, İstanbul
- Marx, K. ve Engels, F. (2008), Komünist Manifesto (Çev.: Celal Üster ve Nur Deriş), Can Yayınları, İstanbul
- Price, R. (2000). 1848 Devrimleri (Çev.: Nail Kantemir), Babil Yayınları, İstanbul
- Resch, R.P. (2014). Althusser ve Yeni Marksist Toplumsal Kuram (Çev.: Feyyaz Şahin), Pales Yayınları, İstanbul
- Sunar, İ. (1999). Düşün ve Toplum, Doruk Yayınları, Ankara
- Thompson, E. P. (2004). İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu (Çev.: Uygur Kocabaşoğlu), Birikim Yayınları, İstanbul
- Tiyek, R. (2025). İşçi Sınıfının Oy Hakkı Mücadelesi 'Chartism Hareketi', Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa
- Wood, E. M. (2003). Kapitalizm Demokrasiye Karşı (Çev.: Şahin Artan), İletişim Yayınları, İstanbul

⁶ Sosyal bilimlerde kullanılan sorunsal (problématique) kavramı da Althusser (2002) tarafından hayatiyet kazanmıştır.